

СЎЗ САЊАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

8 ЖИЛД, 4 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 8, НОМЕР 4

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 8, ISSUE 4

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№4 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2025-4>

Бош муҳаррир:
Тўхтасинов Илҳом
п.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Главный редактор:
Тухтасинов Илхом
д.п.н., профессор (Ўзбекистан)

Заместитель главного редактора:

Editor in Chief:
Tuhtasinov Ilhom
DSc. Professor (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр
академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўғли
ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова
ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким
ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил
ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамед
к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт
Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода
ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар
ф.ф.д. (Грузия)

Туробов Бекпулат
масъул қотиб, PhD, доцент
(Ўзбекистон)

Мўминова Маъсума Ғолиб қизи
ф.ф.д., (PhD) вб. доцент

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр
академик. (Ўзбекистан)

Якуб Умар оғли
д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова
д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Миннуллин Ким
д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Керимов Исмаил
д.ф.н., профессор (Россия)

Джўраев Маматкул
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Куренов Рахиммамед
к.ф.н. (Туркменистан)

Кристофер Джеймс Форт
Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Мирзаев Ибодулло
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Балтабаев Ҳамидулла
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Дўстмухаммедов Хуршид
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Лиходзиевский А.С.
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Сиддикова Ирода
д.ф.н., профессор (Ўзбекистан)

Шиукашвили Тамар
д.ф.н. (Грузия)

Туробов Бекпулат
отв. секретарь, PhD, доцент
(Ўзбекистан)

Муминова Масума Ғолиб қизи
PhD и.о. доцент

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov
academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli
Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova
Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim
Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail
Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed
Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort
University of Michigan (USA)

Umarchodjaev Mukhtar
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammadov Khurshid
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar
Doc. of philol. scien. (Georgia)

Turobov Bekpulat
PhD Ass. prof. Senior Secretary
(Uzbekistan)

Mo'minova Ma'suma
PhD Acting Docent
(Uzbekistan)

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Tajibayeva Latofat Farxodovna TABIAT VA INSON MUNOSABATLARINING ADABIYOTDA AKS ETISHI.....	5
2. Syuy Myao КРАТКОЕ РАССМОТРЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ И РИТОРИЧЕСКОЙ ЭСТЕТИКИ В «ЗОЛОТОЙ ЦЕПИ» ЧЖАН АЙЛИН.....	9
3. Najmiyeva Po‘lotoy Tilavmurodovna O‘ZBEK VA YAPON TILLARIDA KELISHIK QO‘SHIMCHALARI VA YAPON TILIDAGI KELISHIK PARTIKULALARINING MORFOLOGIK HAMDA SINTAKTIK MOHIYATI.....	14
4. Lutfilloeva Faxrinniso Maxmudovna ЯПОН МИЛЛИЙ МАФКУРАСИДА ТИЛ ОМИЛИ ВА УНИНГ ИДЕОЛОГИК КОНЦЕПЦИЯСИ.....	20
5. Shaniyazov Jenisbay Ungarbaevich TURKIY VA INGLIZ TILLARIGA MUSHTARAK SO‘ZLAR HAQIDA.....	25
6. Ergasheva Tursunoy Abdukaюmovna ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИФИ ВА SALES TAX АТАМАЛАРИНИНГ ПРАГМАЛИНГВИСТИК ҚИЁСИЙ ТАХЛИЛИ.....	29
7. Xolikov Bahodir DEV O‘ZBEK MIFOLOGIYASI DOMINANT OBRAZALARIDAN BIRI SIFATIDA.....	34
8. Nilufar Abduraxmonova, Mahliyo Eshmamatova PARALLEL KORPUS ASOSIDA RAVISHDOSHLI BIRIKMALARNING SEMANTIKASI VA STRUKTUR MODELLARI TADQIQI.....	40
9. Hasanova Sevinch Hotam qizi THE MULTILEVEL STRUCTURE OF THE LANGUAGE SYSTEM AND ITS CONCEPTUAL INTERPRETATION IN TRANSLATION THEORY.....	52
10. Namazova Manzura Urakovna O‘ZBEK ADABIYOTIDA PSIXOLOGIZM (O‘ZBEK ROMANLARI ASOSIDA).....	58
11. Mavloнова Наргиза Алишеровна ПРИНЦИПЫ ОТБОРА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СООТВЕТСТВИЙ И ИДЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ИХ СООТВЕТСТВИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.....	63
12. Ismailov Anvar Rustamovich CHET TILI O‘QITUVCHILARNING PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINING MOHIYATI.....	70
13. Achilova Zuxra Qurbonovna “MALLA SAVDOGAR” DOSTONI VARIANTLARIDA AVAZXON BILAN BOG‘LIQ SAFAR MOTIVI VA VAQT KULTI.....	75
14. Abduraxmonova Nilufar Zaynobiddin qizi, Xoljurayeva Yulduz Sobir qizi O‘ZBEK TILIDAGI NORP OBYEKTLARINI BIOES ANNOTATSIYA SXEMASI ASOSIDA ANIQLASH.....	88
15. Kim Татьяна Сергеевна ДИСКУРСИВНЫЙ АНАЛИЗ НОВОСТНОГО ТЕКСТА КОРЕЙСКИХ ГАЗЕТ.....	96
16. Laziza Dzhianbayeva РАНГ КОМПОНЕНТЛИ ТУРФУН БИРИКМАЛАР.....	102
17. Laziza Dzhianbayeva SOCIAL CHARACTERISTICS OF COLOR SEMANTICS.....	108
18. Makhammatkulova Diyora Nodirovna, Makhammatkulova Iroda Nodirovna, Rahimov Nodir Makhammatkulovich DIGITAL FOOTPRINT AS A PHENOMENON OF MODERN EDUCATION.....	114

19. Boboyev Ulash Ne'matovich OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI TILINING LEKSIK IMKONIYATLARI (GAZETA TILI MISOLIDA).....	120
20. Файзуллаева Мохинорабегим Бехзодбек кизи СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕЧЕВЫХ АКТОВ ИЗВИНЕНИЯ В КИТАЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.....	124
21. Rashidova Muxlisa, Sobirova Madina Mahmudjon qizi UNIVERSAL DEPENDENCIES MODELI DOIRASIDA SINTAKTIK ANNOTATSIYALANGAN KORPUSLARNI TAHLIL QILISH.....	129
22. Ишниязова Шахноз Ашировна МИФОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ТОТЕМИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ XX ВЕКА: К ПРОБЛЕМЕ ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ БЛИЗОСТИ С ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА.....	135
23. Тошбекова Дилором Исмоиловна СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИРОНИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.....	143
24. Умурова Гузал Хотамовна ПСИХОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА - ЗНАЧИМОСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА К ИЗУЧЕНИЮ И ОРГАНИЗАЦИИ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	149
25. Даминова Фазода Ирисовна ТЕОРЕТИКО-ИСТОРИЧЕСКИЕ И МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	154
26. Усманова Салиха Юлдашевна ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ВВОДНО-МОДАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ.....	161
27. Hakimov Muxamadali Rafikovich ITALYAN TILIDA "ERKAKLIK" GENDER TUSHUNCHASINING LEKSIK-SEMANTIK VA LINGVOMADANIY TAHLIL.....	170
28. Lola Ibragimova INGLIZ VA O'ZBEK FRAZELOGIYASI: STRUKTUR-SEMANTIK VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLAR (SOG'LIQ-SALOMATLIK MAQOLLARI MISOLIDA).....	176
29. Nazirova Munisa Mirzakamalovna MODAL BIRLIKLARNING LINGVISTIK VA PRAGMATIK ASOSLARI.....	182
30. Sharipov Raufjon Elmurod o'g'li AKADEMIK G'ANIJON ABDURAHMONOVNING "TARIXIY SINTAKSIS" ASARIDA QO'SHMA GAPLAR EVOLYUTSIYASI.....	186
31. N.Z.Abduraxmonova, Salomat Otamurodova MASHINA TARJIMASI VA LINGVISTIK JARAYONLAR.....	191
32. Davlatova Hulkaroy Uktamovna BOLALARDA TIL VA TAFAKKURNING SHAKLLANISHI: LINGVOKOGNITIV YONDASHUVDA NAMOYON BO'LISHI.....	198

Sharipov Raufjon Elmurod o'g'li

Qo'qon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
10.00.11 – Til nazariyasi. Amaliy va kompyuter lingvistikasi
sharipovraufjon80@gmail.com

AKADEMIK G'ANIJON ABDURAHMONOVNING "TARIXIY SINTAKSIS" ASARIDA QO'SHMA GAPLAR EVOLYUTSIYASI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.19322683>

ANNOTATSIYA

Tadqiqotda qo'shma gaplarning qadimgi turkiy davrdan boshlab hozirgi o'zbek adabiy tiligacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan yoritiladi. Xususan, dastlabki davrlarda murakkab fikrlarning sodda gaplar ketma-ketligi orqali ifodalanganligi, keyinchalik esa grammatik vositalar, ergashtiruvchi bog'lovchilar va qo'shimchalar yordamida murakkab sintaktik konstruktsiyalarning shakllanganligi asoslab beriladi. Shuningdek, ergash gapli qo'shma gaplarning rivojlanishi, ularning grammatik va semantik xususiyatlari hamda badiiy matnlardagi qo'llanilish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tarixiy sintaksis, qo'shma gap, ergash gap, bosh gap, sintaktik evolyutsiya, ravishdosh shakllari, bog'lovchilar, grammatik vositalar, o'zbek tili, turkiy tillar, sintaktik tizim, stilistik imkoniyatlar.

EVOLUTION OF COMPOUND SENTENCES IN THE WORK "HISTORICAL SYNTAX" BY ACADEMICIAN GANIJON ABDURAHMONOV

ABSTRACT

The study scientifically covers the stages of development of compound sentences from the ancient Turkic period to the modern Uzbek literary language. In particular, it is substantiated that in the early periods, complex thoughts were expressed through a sequence of simple sentences, and later complex syntactic constructions were formed using grammatical means, subordinating conjunctions and suffixes. The development of compound sentences with subordinating conjunctions, their grammatical and semantic features, and the possibilities of their use in literary texts are also analyzed.

Keywords: historical syntax, compound sentence, subordinate clause, main clause, syntactic evolution, adverbial forms, conjunctions, grammatical devices, Uzbek language, Turkic languages, syntactic system, stylistic possibilities.

ЭВОЛЮЦИЯ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАБОТЕ «ИСТОРИЧЕСКИЙ СИНТАКСИС» АКАДЕМИКА ГАНИЖОНА АБДУРАХМОНОВА

АННОТАЦИЯ

В исследовании научно рассматриваются этапы развития сложных предложений от древнетюркского периода до современного узбекского литературного языка. В частности, обосновывается, что в ранние периоды сложные мысли выражались посредством

последовательности простых предложений, а позже сложные синтаксические конструкции формировались с использованием грамматических средств, подчинительных союзов и суффиксов. Также анализируется развитие сложных предложений с подчинительными союзами, их грамматические и семантические особенности, а также возможности их использования в литературных текстах.

Ключевые слова: исторический синтаксис, сложное предложение, придаточное предложение, главное предложение, синтаксическая эволюция, наречные формы, союзы, грамматические средства, узбекский язык, тюркские языки, синтаксическая система, стилистические возможности.

Kirish. O‘zbek tilshunosligida sintaksis masalalari, ayniqsa uning tarixiy taraqqiyoti muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Tilning grammatik tizimi, jumladan, gap qurilishi va uning murakkablashuv jarayonini o‘rganish til rivojlanishining ichki qonuniyatlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qo‘shma gaplarning shakllanishi va taraqqiyoti masalasi alohida e‘tiborga loyiqdir. Akademik G‘anijon Abdurahmonov o‘zining “Tarixiy sintaksis” asarida o‘zbek tili sintaksisining tarixiy rivojlanishini tizimli ravishda tadqiq etib, qo‘shma gaplarning evolyutsion taraqqiyotini ilmiy asosda yoritib beradi. Olimning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, til taraqqiyoti davomida sodda sintaktik modellardan murakkab konstruktsiyalarga o‘tish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshgan. Ayniqsa, qo‘shma gaplar tizimining shakllanishi tilning semantik va uslubiy imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o‘ynagan.

Asosiy qism. Akademik G‘anijon Abdurahmonovning “Tarixiy sintaksis” asarida o‘zbek tilidagi qo‘shma gaplarning tarixiy rivojlanishi alohida ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biri sifatida ko‘rsatiladi. Olimning ta‘kidlashicha, qo‘shma gaplar til taraqqiyoti jarayonida bosqichma-bosqich shakllangan. Dastlab murakkab fikrlar sodda gaplarning ketma-ket kelishi orqali ifodalangan bo‘lsa, keyinchalik ular grammatik vositalar yordamida bir-biriga bog‘lana boshlagan. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda qo‘shma gaplar ko‘pincha bog‘lovchisiz shaklda uchraydi. Ya‘ni gaplar o‘zaro semantik jihatdan bog‘langan bo‘lsa-da, ularni biriktiruvchi maxsus bog‘lovchilar ishlatilmagan. Masalan: Keldi, ko‘rdi, yengdi. Bu konstruktsiyada uchta sodda gap ketma-ket joylashgan: keldi; ko‘rdi; yengdi. Ular orasida grammatik bog‘lovchi yo‘q. Gap qismlari sanash yoki ketma-ket voqealarni bayon qilish ohangi orqali bog‘langan. Bunday tuzilish qadimgi turkiy sintaksis uchun xos bo‘lib, fikrlar o‘rtasidagi munosabat asosan intonatsiya va mazmun orqali ifodalangan. Til rivojlanishi davomida qo‘shma gaplar tuzilishi murakkablasha boshlaydi. Ayniqsa XIV–XV asrlarda o‘zbek adabiy tilida ergash gapli qo‘shma gaplar keng qo‘llanila boshlagan. Bu davrda gap qismlarini bog‘lash uchun turli ergashtiruvchi bog‘lovchilar ishlatilgan. Masalan: Agar ilm o‘rgansang, martabang ulug‘ bo‘lur. Bu gap ikki qismdan iborat: Agar ilm o‘rgansang — ergash gap; martabang ulug‘ bo‘lur — bosh gap. Bu yerda “agar” so‘zi ergashtiruvchi bog‘lovchi bo‘lib, gap qismlari o‘rtasidagi shart munosabatini bildiradi. Bunday konstruktsiyalar tilning rivojlanishi natijasida fikrlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanish aniqroq ifodalanishini ta‘minlaydi. Hozirgi o‘zbek tilida qo‘shma gaplar tizimi yanada rivojlangan va murakkablashgan. Bunda nafaqat bog‘lovchilar, balki modal so‘zlar, yordamchi birliklar va murakkab kesimlar ham keng qo‘llanadi. Agar sen mehnat qilsang, albatta muvaffaqiyatga erishasan. Bu gapning tuzilishini ko‘rib chiqamiz:

Agar sen mehnat qilsang — ergash gap;

albatta muvaffaqiyatga erishasan — bosh gap. Bu yerda bir necha muhim sintaktik xususiyat mavjud: “agar” — ergashtiruvchi bog‘lovchi; “albatta” — modal so‘z bo‘lib, gapning ma‘nosini kuchaytiradi; “muvaffaqiyatga erishasan” — murakkab kesim orqali fikr yanada aniq ifodalanadi. Natijada zamonaviy o‘zbek tilida qo‘shma gaplar nafaqat grammatik jihatdan, balki semantik va stilistik jihatdan ham boy bo‘lib borgan. G‘.Abdurahmonovning ilmiy tadqiqotlariga ko‘ra, o‘zbek tilida qo‘shma gaplar quyidagi bosqichlarda rivojlangan:

- qadimgi turkiy davrda murakkab fikrlar bog‘lovchisiz sodda gaplar orqali ifodalangan;
- o‘rta va eski o‘zbek davriga kelib ergashtiruvchi bog‘lovchilar paydo bo‘lgan;
- hozirgi o‘zbek tilida esa qo‘shma gaplar struktur va semantik jihatdan ancha boyigan.

Qo'shma gaplarning tarixiy evolyutsiyasi o'zbek tilining sintaktik tizimi vaqt o'tishi bilan yanada mukammal va murakkab shaklga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Akademik G'anijon Abdurahmonov o'zining "Tarixiy sintaksis" asarida o'zbek tilida ergash gapli qo'shma gaplarning shakllanishi va rivojlanishi masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Olimning ta'kidlashicha, til tarixining dastlabki bosqichlarida ergash gaplar hozirgi shakldagi kabi mustaqil sintaktik birlik sifatida emas, balki fe'lining ayrim grammatik shakllari orqali ifodalangan. Keyinchalik esa bu shakllar mustaqil sintaktik vositalarga aylangan. Qadimgi turkiy til davrida ergash ma'nolar ko'pincha ravishdosh shakllari orqali ifodalangan. Ravishdosh fe'ning bir shakli bo'lib, u asosiy harakat bilan bog'liq qo'shimcha harakatni bildiradi. Masalan: Kelib, ko'rdi. Bu gapda ikki harakat mavjud: kelib — ravishdosh shakli; ko'rdi — asosiy harakatni bildiruvchi kesim. Bu yerda "kelib" so'zi alohida ergash gap shaklida emas, balki ravishdosh orqali ergash ma'noni bildiruvchi grammatik vosita sifatida ishlatilgan. Mazmun jihatdan bu konstruktsiya quyidagicha tushuniladi: U kelib, keyin ko'rdi. Demak, qadimgi davrda ergash munosabatlar ko'pincha fe'l shakllari yordamida ifodalangan, maxsus ergashtiruvchi bog'lovchilar esa hali keng rivojlanmagan. Til taraqqiyoti davomida ravishdosh shakllari asosida mustaqil ergash gap konstruktsiyalari shakllana boshlaydi. Bunda ayrim qo'shimchalar ergash gapni ifodalovchi vosita sifatida faol qo'llanadi. Masalan: U kelgach, biz ishni boshladik. Bu gap ikki qismdan iborat: U kelgach — ergash gap; biz ishni boshladik — bosh gap. Bu yerda -gach qo'shimchasi ergash gapni hosil qiluvchi vosita sifatida ishlatilgan. U ikki harakat o'rtasidagi vaqt munosabatini bildiradi, ya'ni bir harakat tugagandan so'ng ikkinchi harakat yuzaga keladi. Bunday konstruktsiyalar tilning keyingi rivojlanish bosqichlarida keng qo'llanib, ergash gaplarning grammatik tizimini shakllantirishda muhim rol o'ynagan.

Hozirgi o'zbek tilida ergash gaplar turli grammatik vositalar orqali ifodalanadi. Ular orasida quyidagilar keng qo'llanadi:

- ravishdosh shakllari (kelib, ko'rib, aytib);
- qo'shimchalar orqali hosil bo'lgan ergash gaplar (-gach, -guncha, -sa va boshqalar);
- ergashtiruvchi bog'lovchilar (agar, chunki, garchi va boshqalar).

Misol tariqasida quyidagi gapni ko'rib chiqaylik: Agar u vaqtida kelsa, biz ishni tezroq boshlaymiz. Bu gapda: Agar u vaqtida kelsa — shart ergash gap; biz ishni tezroq boshlaymiz — bosh gap. Bu konstruktsiya ergash gaplarning hozirgi o'zbek tilida grammatik jihatdan mukammal tizimga ega ekanini ko'rsatadi. Abdurahmonov bu jarayonni sintaktik differensiallashuv deb izohlaydi. Ya'ni til taraqqiyoti davomida dastlab bir xil grammatik vosita bir necha vazifani bajargan, keyinchalik esa turli sintaktik munosabatlarni ifodalash uchun alohida vositalar shakllangan. Natijada ergash gaplar tizimi asta-sekin murakkablashib, zamonaviy o'zbek tilida rivojlangan sintaktik tizim sifatida shakllangan.

Xulosa. G.'Abdurahmonovning tadqiqotlariga ko'ra, o'zbek tilida ergash gaplarning rivojlanishi quyidagi bosqichlarda kechganini ko'rish mumkin. Dastlab qadimgi turkiy davrda ergash ma'nolar ravishdosh shakllari orqali ifodalangan bo'lsa, keyingi davrlarda qo'shimchalar yordamida mustaqil ergash gap konstruktsiyalari shakllangan. Hozirgi o'zbek tilida esa ergash gaplar bog'lovchilar, qo'shimchalar va boshqa sintaktik vositalar orqali keng rivojlangan. Bu jarayon o'zbek tilining sintaktik tizimi tarixiy taraqqiyot davomida bosqichma-bosqich murakkablashib borganini yaqqol ko'rsatadi.

Akademik G'anijon Abdurahmonov o'zining "Tarixiy sintaksis" asarida o'zbek tilining tarixiy taraqqiyoti jarayonida sintaktik qurilish nafaqat grammatik jihatdan, balki uslubiy jihatdan ham murakkablashib borganini ta'kidlaydi. Tilning rivojlanishi bilan gaplarning tuzilishi boyib, badiiy ifoda imkoniyatlari kengaygan. Ayniqsa eski o'zbek adabiy tilida murakkab sintaktik konstruktsiyalar keng qo'llanila boshlagan. Eski o'zbek adabiy tilining eng yirik vakili bo'lgan Alisher Navoiy asarlarida murakkab sintaktik qurilishlar, parallel konstruktsiyalar va mantiqiy simmetriyaga asoslangan gaplar keng uchraydi. Bunday konstruktsiyalar adabiy tilning badiiy imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Kimki ilm istasa, izzat topar;

Kimki jaholat tutsa, xor bo'lur. Ushbu misolda ikki gap bir xil sintaktik model asosida qurilgan. Gaplarning tuzilishi quyidagicha: Kimki ilm istasa — ergash gap; izzat topar — bosh gap.

Ikkinchi qism ham ayni model asosida tuzilgan: Kimki jaholat tutsa — ergash gap; xor bo‘lur — bosh gap. Bu konstruktsiyada bir nechta muhim sintaktik xususiyatlar mavjud:

- parallel sintaktik qurilish — gaplar bir xil model asosida qurilgan;
- takroriy sintaktik model — “kimki ..., ...” shakli ikki marta qo‘llangan;
- mantiqiy simmetriya — ilm va jaholat qarama-qarshi tushunchalar sifatida

berilgan. Bunday sintaktik qurilishlar matnning mantiqiy aniqligini, badiiy ta’sirchanligini va uslubiy mukammalligini ta’minlaydi. Shu sababli Abdurahmonov bunday konstruktsiyalarni o‘zbek adabiy tilining sintaktik yetukligi belgisi sifatida baholaydi.

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida ham murakkab sintaktik qurilishlar keng qo‘llanadi. Bunda turli qo‘shma gaplar, parallel konstruktsiyalar va stilistik vositalar yordamida fikr aniq va ta’sirchan ifodalanadi.

Kim mehnat qilsa, muvaffaqiyatga erishadi;

Kim dangasalik qilsa, orqada qoladi. Bu gap ham yuqoridagi modelga o‘xshash bo‘lib, parallel sintaktik qurilish asosida yaratilgan. Bunday konstruktsiyalar nutqning mantiqiy izchilligini va stilistik ifodadorligini kuchaytiradi. G‘anijon Abdurahmonovning tadqiqotlariga ko‘ra, o‘zbek tilining sintaktik tizimi tarixiy taraqqiyot davomida quyidagi bosqichlarni bosib o‘tgan:

Davr

Qadimgi turkiy davr

Eski o‘zbek davri

Hozirgi davr

Sintaktik xususiyat

Sodda va ixcham gaplar ustun

Sintaktik murakkablashuv boshlanadi

Struktur va semantik boyish kuchayadi

Olimning asosiy ilmiy xulosasi shundan iboratki, o‘zbek tili sintaksisi tarixiy taraqqiyot jarayonida oddiy sintaktik modellardan murakkab va mukammal konstruktsiyalarga qarab evolyutsion tarzda rivojlangan. Bu jarayon tilning grammatik tizimi, badiiy imkoniyatlari va uslubiy boyligining tobora kengayib borganini ko‘rsatadi.

Xulosa. Akademik G‘anijon Abdurahmonovning “Tarixiy sintaksis” asari o‘zbek tilshunosligida sintaksisning tarixiy taraqqiyotini ilmiy asosda yoritgan muhim tadqiqotlardan biridir. Mazkur asarda o‘zbek tilining sintaktik tizimi qadimgi turkiy davrdan boshlab hozirgi o‘zbek adabiy tiligacha bo‘lgan tarixiy jarayon doirasida tahlil qilinadi. Olim yozma yodgorliklar, adabiy matnlar va turli tarixiy manbalarni o‘rganish orqali o‘zbek tili sintaksisining shakllanish bosqichlarini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qadimgi turkiy davrda gaplar asosan sodda va ixcham tuzilishga ega bo‘lgan. Bu davr matnlarida fikrni ifodalash uchun ko‘pincha minimal sintaktik model — ega va kesimdan iborat sodda gaplar qo‘llanilgan. Murakkab fikrlar esa ko‘pincha sodda gaplarning ketma-ket kelishi orqali ifodalangan. Bu holat o‘sha davr tilining sintaktik tizimi hali to‘liq rivojlanmaganini ko‘rsatadi. Keyingi tarixiy bosqichlarda, ayniqsa eski o‘zbek adabiy tilida sintaktik qurilish asta-sekin murakkablasha boshlaydi. Bu davrda gap tarkibida aniqlovchilar, to‘ldiruvchilar va boshqa sintaktik kengaytiruvchilar ko‘payadi. Natijada sodda gaplarning ichki strukturasi ham boyish jarayoni yuz beradi. Shu bilan birga qo‘shma gaplar tizimi shakllanib, turli ergashtiruvchi bog‘lovchilar va grammatik vositalar orqali gap qismlari o‘rtasidagi mantiqiy munosabatlar aniqroq ifodalanadi. Abdurahmonov o‘z tadqiqotida ergash gaplarning rivojlanish jarayoniga ham alohida e’tibor qaratadi. Olimning fikricha, dastlab ergash ma’nolar fe’lning ravishdosh shakllari orqali ifodalangan bo‘lsa, keyinchalik bu munosabatlar mustaqil sintaktik konstruktsiyalar orqali ifodalangan bo‘ldi. Natijada o‘zbek tilida ergash gapli qo‘shma gaplarning rivojlangan tizimi shakllandi. Shuningdek, asarda o‘zbek adabiy tilining uslubiy taraqqiyoti ham sintaktik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ayniqsa Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan parallel sintaktik konstruktsiyalar, takroriy modellarga asoslangan gaplar va mantiqiy simmetriyaga ega sintaktik qurilishlar adabiy tilning yuqori darajadagi rivojlanganligini ko‘rsatadi. Bu holat o‘zbek tilining badiiy va uslubiy imkoniyatlari keng ekanini ham tasdiqlaydi. Umuman olganda, Abdurahmonovning ilmiy qarashlariga ko‘ra, o‘zbek tili sintaksisi tarixiy taraqqiyot jarayonida oddiy sintaktik modellardan murakkab va mukammal konstruktsiyalarga qarab evolyutsion tarzda rivojlangan. Bu rivojlanish jarayoni tilning grammatik tizimi bilan bir qatorda uning stilistik va semantik imkoniyatlarining ham kengayib borishini ta’minlagan. Shu jihatdan “Tarixiy sintaksis” asari nafaqat o‘zbek tilshunosligi, balki turkiy tillar sintaksisini o‘rganishda ham muhim ilmiy manba

hisoblanadi. Mazkur tadqiqot o'zbek tilining tarixiy rivojlanish qonuniyatlarini chuqur anglash, sintaktik birliklarning evolyutsiyasini tahlil qilish hamda zamonaviy o'zbek adabiy tilining grammatik asoslarini tushunishda muhim nazariy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov G'. Tarixiy sintaksis. — Toshkent: Fan, 1974.
2. G'ulomov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. — Toshkent: Fan, 1965.
3. Hojiyev A. O'zbek tili sintaksisi. — Toshkent: O'qituvchi, 1981.
4. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent: Fan, 2002.

Elektron manbalar:

5. www.ziyonet.uz — O'zbek tilshunosligiga oid ilmiy maqolalar bazasi
6. www.academia.edu — Lingvistika va sintaksis bo'yicha ilmiy materiallar
7. www.researchgate.net — Tilshunoslikka oid xalqaro tadqiqotlar
8. www.lex.uz — Normativ-huquqiy va terminologik manbalar

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА
INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000